

🔸 **پس نگاه جامعی را می‌طلبید که تمام موضوعات را رصد کند و این فرایند به موازات هم پیش‌رود؟**
بله... البته آن نگاه ویژه هم از خود دین گرفته می‌شود؛ یعنی مثلاً دین از مجموعه قوانین اقتصادی خودش به دنبال چه هدفی است؟ آن هدف توسط دین برای ما تعریف می‌شود.

🔸 **تأثیر و تأثر موضوعات سیاسی، اقتصادی و فرهنگی بر یکدیگر بسیار زیاد است و ممکن است بر اصل موضوع اثر گذار باشد؛ رفع این مشکل چگونه ممکن است؟**

مجموع این نظام‌ها زندگی انسانی و اجتماعی را می‌سازد و قرار است تأمین‌کننده اهداف مقدسی باشند که شریعت برای انسان در نظر گرفته است. بنابراین مسائل و نظام‌ها با هم تعامل دارند و اگر سازوکار استخراج احکام، سازوکار درست و حساب‌شده‌ای باشد، طبیعتاً حکم هر خرده‌مسئله‌ای که استخراج شود، با آن نظامات هماهنگ خواهد بود. فقط ممکن است اصلاً به مسائلی پرداخته نشود و بخشی از پازل آن تکمیل نباشد که در صورت تکمیل، مجموعه آن نظام ساخته خواهد شد. اگر سیستم و منطق صحیح باشد، طبع قضیه این است که تمام آن مسائل خُرد که احکام آن تاکنون استخراج شده، درست است؛ اما چون مجموع قطعات کنار هم قرار نگرفته است، نمی‌توانیم تعبیر نظام را از آن داشته باشیم. اما اگر قطعات شناسایی نشده هم ضمیمه شود، سیستم کامل خواهد شد و منتج به نتیجه خواهد بود.

پس اگر از نظام‌سازی بحث می‌کنیم الزاماً به این معنا نیست که هر چه تاکنون در حوزه خُرد کشف کرده‌ایم، نیازمند تغییراتی باشد؛ نه، اگر منطق و دستگاه فقهات ما صحیح و دقیق بوده باشد، هر چه استخراج کرده‌ایم در راستای همان کل‌تربخش خواهد بود. کمبودها متوجه مسائلی است که یا در این نظام وجود نداشته و یا شناسایی نشده است. در سالیان گذشته با یک نظام بسیار بسیط‌تری به نتیجه می‌رسیدیم؛ اما امروز باتوجه به پیچیدگی‌های اجتماعی و مسائل نوظهور، این نظام به بسط و گسترش نیاز دارد تا بتواند تمام این مطالبات و اقتضات را پاسخ‌گو باشد. پس می‌توانیم بگوییم این سیستم تاکنون هم برای خودش یک نظام کامل بوده؛ اما مسائل نوظهور و مطالبات و شرایط اجتماعی، اقتضای کند که چیزهایی به آن سیستم اضافه شود.

🔸 **برای ترویج نظام‌سازی در حوزه، باید چه نگاهی به اجتماع و فقه داشته باشیم؟**

نگاه ما به فقه خیلی تغییر نمی‌کند؛ اما باید هدف کلی و روح حاکم را شناسایی کنیم. باید نگاه ما به مباحث اجتماعی تکمیل شود و در حقیقت بدانیم که چه قطعه‌هایی از سیستم و نظام فعلی ما کم است. طبع قضیه این است که نگاه سیستمی به موضوع با نگاه غیرسیستمی متفاوت است. پیش‌فرض شما در نظام‌سازی این است که مجموعه دستورات دین در این حوزه، بسان یک سیستم است که اجزایی دارد و مجموعه این اجزا با یکدیگر ترکیب می‌شود که این‌ها با هم هماهنگی و نظم دارد و نتیجه آن یک اثر کلی و واحد است.

🔸 **آیا این نگاه سیستمی در آموزش فقه حوزه وجود دارد؟**
این پیش‌فرضی است که وجود دارد و نگاهی غیر از این، به معنای این است که دین پاسخ‌گو نیست. فقه‌نظری غیر از این ندارند؛ اما مثلاً سیستم اقتصادی که سیصد سال پیش پاسخ‌گو بود، با سیستم اقتصادی امروز تفاوت دارد. از آن سیستم توقعی دیگر بود و از این سیستم توقعی دیگر می‌رود.

در فقه، دستگاه و منطق فقهات مهم است و مرحوم امام (ره) هم به فقه جواهری عنایت داشتند. شما با این دستگاه می‌توانید فرآورده‌های فقهی را به اقتضای زمان تولید کنید. روی این دستگاه باید خیلی کار کرد و فقه‌های ما

برای آن خیلی زحمت کشیده‌اند. اصرار امام (ره) بر فقه جواهری هم به همین علت بود. این منطق و دستگاه استنباط، بسیار حساب‌شده است.

🔸 **در کدام یک از موضوعات که فرمودید کاستی بیشتری داریم و حوزه باید کار بیشتری در آن انجام دهد؟**

در هر ساحتی این مسائل وجود دارد؛ فقه سیاسی، فقه اقتصادی و در هر ساحتی از ساحت‌های اجتماع، مسائل جدیدی پیش می‌آید که حذیف هم ندارد و حتی اگر امروز همه مسائل را حل کنیم، تمام نمی‌شود! چون فردا مسائل تازه‌ای خواهیم داشت. در همه دانش‌ها وضع به همین صورت است و این نیاز و مطالبات است که رو به تزاید است؛ با مسائل تازه‌تری مواجه می‌شویم و باید احکام هم تازه شود.

🔸 **متناسب با این هدف، چه اتفاقی باید در نظام آموزشی فقه رخ دهد؟**

این اتفاق بیشتر در حوزه پژوهش لازم است؛ یعنی اگر توانستیم منطق فقهات را به درستی ارائه کنیم و افرادی هم در کیفیت استخراج حکم، تخصص پیدا کردند، باید عرصه‌هایی فراهم شود که بتوانند در موضوعات خاص اظهار نظر کنند. این کارها تولیدی است و طلبه‌پس از اجتهاد باید در این عرصه‌ها مولد باشد. البته در نظام آموزشی هم می‌توانیم با



🔸 **ما برای فقه سیاسی به نظام جدیدی نیاز نداریم، بلکه نیاز به فرآورده‌های جدید فقهی داریم؛ چرا که دستگاه فقهات در همه مسائل پاسخ‌گوست و مسائل جدید باید بر اساس همان منطق به منابع دین عرضه و حکم آن استخراج شود.**

🔸 **تفاوت نظام‌سازی با رویه‌های گذشته در همین نکته است که استخراج احکام تاکنون با این نگاه نبوده است که تمام مسائل و موضوعات در سطح کلان و به شکل عملیاتی شناسایی شود؛ اما در نظام‌سازی همه این اتفاقات باید صورت بگیرد.**

تکرار و تکثیر مصادیق و مسائلی که به تازگی با آن در ارتباط و تماس هستیم، افراد را به ساحت‌هایی که در آینده بیشتر باید به آن بپردازند، هدایت کنیم. اما به نظر من این اتفاق بیشتر در حوزه پژوهش باید بیفتد تا حوزه آموزش. چیزی که در آموزش اهمیت دارد، آموزش منطق فقهات و روش استنباط است. اما اینکه با این روش و منطق چه چیزی باید استنباط شود، در حوزه پژوهش است. البته خط‌دهی و جهت‌دهی و آشنایی با مسائلی که باید روی آن کار کنند، چیز خوبی است.

🔸 **آیا موضوعاتی که در دروس خارج مطرح و بررسی می‌شود، در این باب اهمیتی ندارد؟**

اهمیت آن از باب تطبیق است؛ مثلاً اگر از صلات بحث می‌کنید، بیش از آن که در حال آموزش مسئله نماز باشید، روش استنباط حکم را آموزش می‌دهید. ممکن است هر موضوع دیگری هم باشد؛ اما وقتی طلبه روش را یاد بگیرد، می‌تواند آن را بر هر موضوعی تطبیق دهد. بنابراین مهم نیست که چند مثال و مسئله برای او حل می‌کنید.

به همین دلیل نباید انتظار داشت که دروس خارج حتماً تولید داشته باشد و این انتظار از حلقه‌های آموزشی که حتماً تولید علم داشته باشد، نابجا است. در ساحت آموزش، روش را یاد می‌دهید و تولید در ساحت پژوهش انجام می‌شود. مرکز مدیریت حوزه باید پژوهش‌های تخصصی راه‌اندازی کند تا حوزه بتواند مولد باشد.

🔸 **امروزه پژوهش بخشی از آموزش است؛ چه در دانشگاه و چه در حوزه. درس خارج که اصولاً پژوهش‌محور است و پایان‌نامه‌ها هم که جزئی از فرایند آموزشی هستند، بخشی از تولید علم کشور را بر عهده دارند. به نظر شما این بستر خوبی برای تولید علم در حوزه نیست؟**

این کافی نیست؛ در مقطع سطح سه، انتظار گردآوری است و نه تولید و تقریباً جنبه گزارش دارد. اما در سطح چهار، انتظار این است که فکری هم تولید شود و نظر تازه‌ای ارائه شود. این بستر وجود دارد؛ اما کافی نیست. حتماً باید پژوهش‌های تخصصی راه‌اندازی شود تا شاهد اتفاق قابل توجهی باشیم. مگر چقدر از این پایان‌نامه‌ها در صحنه اجرایی کشور قابل استناد است؟ چه تأثیری در عرصه‌عینی اداره کشور داشته و چقدر مبنای عمل شده است؟ این نشان می‌دهد که این پژوهش‌ها همیشه به تولیدی که نیاز عملیاتی و اجرایی را پاسخ‌گو باشد، کمک نمی‌کند.